XXI ASR TA’LIM STRATEGIYALARI SHAROITIDA TA’LIM TIZIMI VA MEHNAT BOZORI INTEGRATSIYASI: O‘ZBEKISTON MISOLIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Behzod Mirshodovich Rajabov

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti iqtisodiyot va menejment kafedrasi dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Email: behzodrajabov060@gmail.com

Tel: +998997547202

Xudayberdiyeva Zarnigor Habibovna

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti magistranti

Email: Zarnigorxudoyberdiyeva97@gmail.com

Tel: +998934341097

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlash masalasi O‘zbekiston sharoitida tahlil qilinadi. Globallashuv va raqamli iqtisodiyotning jadallashuvi natijasida mehnat bozori uchun zarur kompetensiyalar tarkibi tubdan o‘zgarib bormoqda. Shu bilan birga, ta’lim tizimining ushbu o‘zgarishlarga moslashish darajasi yetarli emasligi kuzatilmoqda. Tadqiqot davomida tizimli va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilib, xalqaro tajriba bilan solishtirish asosida milliy modelning ustuvor yo‘nalishlari aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim mazmunini yangilash, dual ta’limni kengaytirish hamda ish beruvchilar ishtirokini oshirish integratsiyani kuchaytirishning asosiy omillaridir.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, mehnat bozori, integratsiya, kompetensiya, dual ta’lim, inson kapitali, O‘zbekiston, raqamli iqtisodiyot

Kirish

XXI asr boshlaridan boshlab global iqtisodiyotda yuz berayotgan chuqur transformatsion jarayonlar, xususan raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi,

ishlab chiqarishning avtomatlashtirilishi hamda yangi kasblarning paydo bo‘lishi mehnat bozori talablarini tubdan o‘zgartirmoqda.1 Bunday sharoitda inson kapitali sifatini oshirish, ya’ni bilimli, moslashuvchan va zamonaviy kompetensiyalarga ega kadrlarni tayyorlash har qanday davlatning ustuvor strategik vazifasiga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro integratsiyani ta’minlash masalasi nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy barqarorlikning ham muhim omili sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimining samaradorligi faqatgina nazariy bilim berish bilan emas, balki bitiruvchilarning real iqtisodiy faoliyatga qanchalik tayyorligi bilan ham belgilanadi. Ayni paytda ko‘plab mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham, ta’lim natijalari bilan mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasida sezilarli tafovut mavjudligi kuzatilmoqda. 2 Bu holat, o‘z navbatida, yoshlar bandligi darajasining pasayishi, ish beruvchilar tomonidan qo‘shimcha tayyorlov xarajatlarining ortishi va iqtisodiy samaradorlikning susayishiga olib kelmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, oliy ta’lim qamrovini kengaytirish, yangi ta’lim muassasalarini tashkil etish hamda xalqaro standartlarni joriy etish borasida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, kredit-modul tizimiga o‘tish, xorijiy universitetlar filiallarini ochish va o‘quv dasturlarini yangilash kabi chora-tadbirlar ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.3 Biroq, mazkur o‘zgarishlarning amaliy samarasi ko‘p jihatdan ularning mehnat bozori bilan qanchalik uzviy bog‘langanligiga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Bugungi kunda ish beruvchilar tomonidan talab qilinayotgan asosiy ko‘nikmalar qatoriga faqat kasbiy bilimlar emas, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish,

1 Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. World Economic Forum.

2 OECD. (2019). *OECD skills outlook 2019: Thriving in a digital world*. OECD Publishing.

3 O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim vazirligi. (2023). Ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi. Toshkent.

jamoada ishlash, kommunikativ kompetensiyalar hamda raqamli savodxonlik kiradi.4 Shu sababli ta’lim tizimi mazmuni va metodologiyasi ushbu ehtiyojlarga mos ravishda qayta ko‘rib chiqilishi zarur. Aks holda, ta’lim tizimi iqtisodiyotdan ortda qolib ketish xavfi yuzaga keladi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi samarali integratsiya mexanizmlari mavjud bo‘lgan davlatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari yuqori va bandlik darajasi barqaror bo‘ladi. Xususan, dual ta’lim tizimi, kompetensiyaga asoslangan o‘quv dasturlari va sanoat-ta’lim hamkorligi kabi yondashuvlar yuqori natijadorlikni ta’minlamoqda. 5 Ushbu tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish O‘zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu munosabat bilan, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi integratsiya jarayonlarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish hamda O‘zbekiston sharoitida ularni takomillashtirish yo‘llarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida mavjud muammolar tizimli ravishda o‘rganilib, xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil asosida amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism

Ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik masalasi iqtisodiy va pedagogik tadqiqotlarda muhim yo‘nalishlardan biri sifatida keng o‘rganilgan. Ushbu masalaning nazariy asoslari, avvalo, inson kapitali nazariyasiga borib taqaladi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, ta’limga kiritilgan investitsiyalar shaxsning unumdorligini oshiradi hamda iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim tizimi nafaqat bilim berish vositasi, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim instrumenti sifatida qaraladi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ta’lim natijalari va mehnat bozori talablari o‘rtasidagi nomuvofiqlik “skills mismatch” tushunchasi orqali izohlanadi. 6

4 World Economic Forum (2020) – Future of Jobs Report

5 European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop, 2020)

6 OECD. (2019). *OECD skills outlook 2019: Thriving in a digital world*. OECD Publishing.

Tadqiqotchilar ushbu holatni uch asosiy turga ajratadi: malaka yetishmasligi, ortiqcha malaka va noto‘g‘ri moslashuv. Bu muammo ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda keng tarqalgan bo‘lib, iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida esa yangi turdagi ko‘nikmalar — raqamli savodxonlik, ma’lumotlar bilan ishlash, kreativ fikrlash va moslashuvchanlik alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, kelajak kasblarining katta qismi aynan ushbu kompetensiyalarni talab qiladi. Shu bois ta’lim tizimi ushbu o‘zgarishlarga tezkor moslashishi lozim.

O‘zbekiston misolida olib borilgan tadqiqotlar esa ta’lim tizimi modernizatsiya qilinayotganiga qaramay, uning mehnat bozori bilan integratsiyasi hali yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatadi. Xususan, o‘quv dasturlarining amaliyotdan uzilganligi, ish beruvchilar bilan aloqalarning sustligi hamda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yetarli e’tibor qaratilmayotgani asosiy muammolar sifatida qayd etiladi.

O‘zbekistonda mehnat bozori va bandlik holati tahlili

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda mehnat bozori dinamik rivojlanayotgan bo‘lsa-da, ta’lim tizimi bilan uyg‘unlashuv darajasi hali ham yetarli emasligi kuzatilmoqda. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatda umumiy ishsizlik darajasi 2024-yilda 4,5% ni tashkil etgan 7. Ushbu ko‘rsatkich nisbatan past bo‘lib ko‘rinsa-da, yoshlar va ayniqsa oliy ta’lim bitiruvchilari orasida vaziyat murakkabroq ekanligi aniqlanadi.

2024-yil ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 214 ming nafar oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining atigi 41% qismi ish bilan ta’minlangan, qolgan 59% (126 ming nafar) yosh mutaxassis ish topa olmagan 8. Ushbu holat ta’lim tizimi natijalari

7 https://tradingeconomics.com/uzbekistan/unemployment-rate?utm_source=chatgpt.com

8 https://www.uzdaily.uz/en/around-60-of-university-graduates-have-yet-to-find-employment/?utm_source=chatgpt.com

bilan mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasida sezilarli nomuvofiqlik mavjudligini yaqqol ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mamlakatda mavjud bo‘lgan bo‘sh ish o‘rinlari soni ham e’tiborga loyiqdir. Jumladan, 2024-yilda 350 mingdan ortiq vakant ish o‘rni mavjud bo‘lib, ularning qariyb 112 mingtasi oliy ma’lumot talab qiladi 9. Bu esa muammoning asosiy sababi ish o‘rinlari yetishmasligi emas, balki mavjud ish o‘rinlariga mos kadrlarning yetishmasligi ekanligini ko‘rsatadi.

Ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi nomuvofiqlik (skills mismatch)

Yuqoridagi statistik ko‘rsatkichlar ta’lim tizimi va iqtisodiyot ehtiyojlari o‘rtasidagi strukturaviy nomutanosiblikni tasdiqlaydi. Xususan, ayrim tarmoqlarda ish o‘rinlari ko‘p bo‘lsa-da, mutaxassislar yetishmasligi kuzatiladi, boshqa yo‘nalishlarda esa aksincha — ortiqcha kadrlar mavjud. Mehnat bozori tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘sh ish o‘rinlari asosan xizmat ko‘rsatish, sanoat, qishloq xo‘jaligi va qurilish sohalariga to‘g‘ri keladi 10 . Biroq oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari ko‘proq nazariy bilimga ega bo‘lib, ushbu sohalarga tez moslasha olmaydi. Natijada, mavjud vakansiyalar va bitiruvchilar o‘rtasida moslik darajasi past bo‘lib qolmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar ham O‘zbekistonda oliy ta’lim qamrovining tez kengayishi mehnat bozori strukturasi bilan yetarli darajada uyg‘unlashmaganligini ko‘rsatadi. Bu esa inson kapitalidan samarasiz foydalanish xavfini yuzaga keltirmoqda 11.

Ish beruvchilar talablari va kompetensiyalar muammosi

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ish beruvchilar tomonidan talab qilinayotgan asosiy kompetensiyalar bilan bitiruvchilar ega bo‘lgan ko‘nikmalar o‘rtasida sezilarli tafovut mavjud. Xususan, zamonaviy mehnat bozori quyidagi ko‘nikmalarni talab qiladi:

9 https://www.uzdaily.uz/en/around-60-of-university-graduates-have-yet-to-find-employment/?utm_source=chatgpt.com

10 https://centralasianlight.org/news/in-uzbekistan-almost-60-of-graduates-unemployed/?utm_source=chatgpt.com

11 https://laboreconomics.uz/index.php/lehc/article/view/156?utm_source=chatgpt.com

- amaliy tajriba va kasbiy malaka
- raqamli texnologiyalarni qo‘llash qobiliyati
- kommunikativ va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari
- tez moslashuvchanlik

Markaziy bank tahlillariga ko‘ra, so‘nggi yillarda xizmat ko‘rsatish, savdo va ishlab chiqarish sohalarida ish o‘rinlari o‘sib bormoqda 12. Biroq ushbu sektorlar ko‘proq amaliy ko‘nikmalarga ega mutaxassislarni talab qiladi. Ta’lim tizimi esa hali ham ko‘proq nazariy tayyorgarlikka yo‘naltirilgan.

Integratsiyani kuchaytirish zarurati

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirish zarur. Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, mavjud vakansiyalarning katta qismi to‘ldirilmay qolmoqda, bu esa kadrlar tayyorlash tizimini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Ayniqsa, quyidagi yo‘nalishlarda islohotlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- dual ta’lim tizimini keng joriy etish
- ish beruvchilarni o‘quv dasturlarini ishlab chiqishga jalb qilish
- amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish
- kasbiy yo‘naltirish tizimini takomillashtirish

O‘zbekiston misolida olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi integratsiya darajasi iqtisodiy rivojlanish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bitiruvchilarning yuqori darajadagi ishsizligi mavjud ish o‘rinlari bilan emas, balki malaka va kompetensiyalar mos kelmasligi bilan izohlanadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashgan holda milliy modelni shakllantirish dolzarb hisoblanadi. Agar ta’lim tizimi mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirilsa, nafaqat yoshlar bandligi oshadi, balki iqtisodiyotning umumiy samaradorligi ham sezilarli darajada ortadi.

Xulosa va takliflar

12 https://cbu.uz/en/press_center/releases/3218658

Olib borilgan tadqiqot natijalari ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi integratsiya darajasi iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Xususan, statistik ma’lumotlar bitiruvchilarning sezilarli qismi ish bilan ta’minlanmayotganini, shu bilan birga iqtisodiyotda mavjud bo‘lgan vakant ish o‘rinlari to‘liq band etilmayotganini ko‘rsatadi. Ushbu holat ta’lim natijalari bilan mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasida strukturaviy nomuvofiqlik mavjudligini bildiradi. Muammoning ildizi, asosan, o‘quv dasturlarining amaliyotdan uzilganligi, ish beruvchilar bilan hamkorlikning sustligi hamda zamonaviy kompetensiyalarga yetarli e’tibor qaratilmayotganligi bilan izohlanadi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozori talab qilayotgan yangi ko‘nikmalar tizimi shakllanayotgan bo‘lsa-da, ta’lim tizimi ushbu o‘zgarishlarga moslashishda nisbatan sekin harakat qilmoqda. Bu esa yaqin istiqbolda malaka nomuvofiqligi muammosining yanada keskinlashishiga olib kelishi mumkin.

O‘zbekiston sharoitida ushbu jarayonni takomillashtirish uchun quyidagi choralar taklif etiladi:

- ta’lim dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari asosida qayta ko‘rib chiqish
- dual ta’lim tizimini institutsional darajada joriy etish
- ish beruvchilarni ta’lim jarayoniga keng jalb qilish
- zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berish
- ta’lim sifatini baholashning innovatsion mexanizmlarini qo‘llash

Natijada, ta’lim tizimi va iqtisodiyot o‘rtasida samarali uyg‘unlik ta’minlanadi hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyati oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. World Economic Forum.

1. OECD. (2019). *OECD skills outlook 2019: Thriving in a digital world*. OECD Publishing.

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim vazirligi. (2023). Ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi. Toshkent.

3. World Economic Forum (2020) – Future of Jobs Report

4. European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop, 2020)

5. OECD. (2019). *OECD skills outlook 2019: Thriving in a digital world*. OECD Publishing.

6. https://tradingeconomics.com/uzbekistan/unemployment

7. https://www.uzdaily.uz/en/around-60-of-university-graduates-have-yet-to-find-employment

8. https://centralasianlight.org/news/in-uzbekistan-almost-60-of-graduates-unemployed

9. https://laboreconomics.uz/index.php/lehc/article/view

10. https://cbu.uz/en/press_center/releases/3218658